

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са XIX међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
(25-26. октобар 2024)

Књига II

ПРИЈАТЕЉСТВО

Крагујевац, 2025.

САДРЖАЈ

- Јасмина М. АХМЕТАГИЋ*
ПРИЈАТЕЉСТВО, ОДГОВОРНОСТ И ПРОБЛЕМ
ИЗБОРА: КНЕЗ МИШКИН / 19
- Весна Р. СТАНКОВИЋ ПЕЈНОВИЋ*
НИЧЕОВО ПРЕВРЕДНОВАЊЕ ВРЕДНОСТИ ПРИЈАТЕЉСТВА / 31
- Саша Ж. РАДОВАНОВИЋ*
НИЧЕОВ ЗАРАТУСТРА О ПРИЈАТЕЉСТВУ / 41
- Љиљана РОГАЧ МИЈАТОВИЋ*
ПОЛИТИКЕ ПРИЈАТЕЉСТВА У КУЛТУРНОЈ ДИПЛОМАТИЈИ / 49
- Светлана М. РАЈИЧИЋ ПЕРИЋ*
„ЉУДСКИ МАНИФЕСТ”, КОНЦЕПТ ПРИЈАТЕЉСТВА ПОСЛЕ ’68-Е / 59
- Suzana MARJANIĆ*
О АКТАНТУ „ПРИЈАТЕЉИ” У KRLEŽINOM ŽIVOTU / 73
- Владимир Б. ПЕРИЋ*
БРАТСКА ЉУБАВ ИЗМЕЂУ ИДЕАЛА И СТВАРНОСНИХ ПРЕПРЕКА / 83
- Марија С. Докић*
АРХЕТИП ХАРМОНИЈЕ КАО ПРВИ ЕЛЕМЕНТ КРЕАЦИЈЕ И ЊЕНА
(АНТИ)ТЕЗА СИМЕТРИЈА КАО ДРУГИ (ДУХОВНО СТВАРАЛАШТВО КАО
ОДГОВОР НА (НЕ)ПРИЈАТЕЉСТВО СИМЕТРИЈЕ И ХАРМОНИЈЕ) / 93
- Милица Б. МОЈСИЛОВИЋ*
ИВО АНДРИЋ: ОРИЈЕНТОФОБ ИЛИ ЖРТВА
ПОЛИТИКЕ НЕПРИЈАТЕЉСТВА? / 105
- Маша Љ. ПЕТРОВИЋ*
ПРИЈАТЕЉСТВО КАО ОСНОВНИ ЧИНИЛАЦ ЕМОЦИОНАЛНОГ
ПЕЈЗАЖА ФРАТАРСКИХ ПРИЧА ИВЕ АНДРИЋА / 117
- Ана Д. СТЕВИЋ*
ПРИЈАТЕЉСТВО, ПРИЧА И ИСТОРИЈА У ПРОКЛЕТОЈ АВЛИЈИ
ИВЕ АНДРИЋА И СЛУЧАЈУ ЦЕМ ВЕРЕ МУТАФЧИЈЕВЕ / 131
- Катјарина С. ЛАЗИЋ*
НАРЦИСОИДНОСТ У СВЕТУ ФИКЦИЈЕ – АНДРИЋЕВ ОМЕР-
ПАША ЛАТАС ИЛИ ГРАНДИОЗНА СЛИКА О СЕБИ / 141
- Софија П. СИМОВИЋ*
САЗНАЊЕ БЕЗ ИМЕНА И ГРАНИЦЕ – КЊИЖЕВНОСТ И ФИЛОЗОФИЈА
КАО ПРИЈАТЕЉИ ИСТИНЕ У ТУМАЧЕЊУ АНДРИЋЕВЕ ПРИПОВЕТКЕ
„НЕМИРНА ГОДИНА” И КРЛЕЖИНЕ ПРОЗЕ „ЉУБАВ МАРЦЕЛА
ФАБЕР-ФАБРИЧИЈА ЗА ГОСПОЋИЦУ ЛАУРУ ВАРОНИГОВУ” / 153
- Мирјана М. БЕЧЕЈСКИ*
КНЕЗ МИХАИЛО АНАСТАСА ЈОВАНОВИЋА У РОМАНУ
БЕЗДНО СВЕТЛАНЕ ВЕЛМАР-ЈАНКОВИЋА / 163

Марија М. ШЉУКИЋ

СИМБОЛИЧКА ПРОЈЕКЦИЈА ПРИЈАТЕЉСТВА У ПРОЗРАЦИМА
И ПРОЗРАЦИМА 2 СВЕТАНЕ ВЕЛМАР-ЈАНКОВИЋ У
ОГЛЕДАЊУ ЕПОХАЛНОГ ДИНАМИЗМА / 173

Часлав В. НИКОЛИЋ

ШАВ: ПРИЈАТЕЉСТВО У ПРИЧИ „ШТИТ” ДЕЈАНА ВУКИЋЕВИЋА / 183

Оља С. ВАСИЛЕВА

ДУША ЗВЕРИЊАКА: ЈЕЦАЈИ ПРИЈАТЕЉСТВА
МИОДРАГА БУЛАТОВИЋА / 193

Јелена З. МИЛИЋ

БЕОГРАДУ, ПРИЈАТЕЉСКИ: ПРАВО НА ГРАД У РОМАНУ
ПРИЈАТЕЉИ СЛОБОДАНА СЕЛЕНИЋА / 203

Магда Г. МИЛИКИЋ

„НЕМА ДАНАС ДРУГА. ЛОПОВ ЗЕМЉУ ПРИТИСК’О”:
(АНТИ)ЈУНАЦИ БУТАРСКЕ БАРАКЕ МИЛИСАВА САВИЋА / 215

Жарка Ж. СВИРЧЕВ

МЕМОАРИСТИКА МАГДЕ СИМИН БОШАН
И ЕТИКА ПРИЈАТЕЉСТВА / 227

Сара З. АРВА

ДРУГИ, ТО ЈЕ МОЈ СВЕТ: ПРИЈАТЕЉСТВА ЈАРЕ РИБНИКАР
У МЕМОАРИМА ЖИВОТ И ПРИЧА / 237

Тамара М. ЉУЈИЋ

ПРИЈАТЕЉ, ТО САМ ЈА! / 247

Сања В. ГОЛИЈАНИН ЕЛЕЗ

ХЕТЕРОТОПИЈСКО БИЋЕ СРПСКОГ ПЕСНИШТВА –
АУТОРЕФЕРЕНЦИЈАЛНОСТ ПРИЧЕ О (НЕ)ПРИЈАТЕЉСТУ / 257

Милица А. КАНДИЋ

ЕКОПОЕТИКА: ПРИЈАТЕЉСТВО ЧОВЕКА И ПРИРОДЕ / 277

Маја Ј. МЕДАН ОРСИЋ

ПРИЈАТЕЉСТВО У ПОЕЗИЈИ МИЛАНА ДЕДИНЦА / 287

Миломир М. ГАВРИЛОВИЋ

ВАСКО ПОПА И МИОДРАГ ПАВЛОВИЋ – ПЕСНИЧКИ ДИОСКУРИ / 299

Милица В. БУКОВИЋ

ПОЛИТИКЕ ПРИЈАТЕЉСТВА У ПОЕЗИЈИ ДРАГАНА БОШКОВИЋА / 313

Ђорђе М. ЂУРЂЕВИЋ

ПРИЈАТЕЉСТВО ’ТИХОГ ГЛАСА’: ЗАЛОГ ОЧЕНАША У
ПОЕМИ *ЎRISTEN* ДРАГАНА БОШКОВИЋА / 323

Снежана Ј. МИЛОЈЕВИЋ

МОТИВ ПРИЈАТЕЉСТВА У ВАРЛААМУ И ЈОАСАФУ / 333

Марија Ј. БЈЕЛИЦА

ТЕМА ПРИЈАТЕЉСТВА У ДОСИТЕЈЕВОМ СОБРАНИЈУ
РАЗНИХ НАРАВОУЧИТЕЉНИХ ВЕШТЕЈ / 343

Ана Д. КОЗИЋ

ПРИЈАТЕЉСТВО МЕЂУ МУШКАРЦИМА У
РОМАНИМА БОРИСАВА СТАНКОВИЋА / 351

Александра П. СТЕВАНОВИЋ

КУЛТУРА И УМЕТНОСТ ИСТОКА У ПРИЈАТЕЉСТВИМА
КНЕЗА БОЖИДАРА КАРАЂОРЂЕВИЋА / 363

Оливера С. МАРКОВИЋ

РЕТОРИЧКИ МОДЕЛИ КЊИЖЕВНОГ ПРИЈАТЕЉСТВА У
ЕНГЛЕСКОМ ХУМОРИСТИЧКОМ РОМАНУ 18. ВЕКА / 373

Лидија В. ПЕТРОВИЋ

ПУТОВАЊЕ ПРЕМА ДРУГОМЕ КАО ПУТОВАЊЕ ПРЕМА
(НЕМОГУЋЕМ) СОПСТВУ: ПРИЈАТЕЉСТВО, ИДЕНТИТЕТ И
ПРИЧА У РОМАНУ ТАЛАСИ ВИРЏИНИЈЕ ВУЛФ / 385

Никола М. ЂУРАН

БИЋЕ И ЗАЈЕДНИЦА: ОНТОЛОШКА СТУДИЈА ЉУДСКИХ ОДНОСА
У РОМАНУ ВРЛИ НОВИ СВЕТО ОЛДОСА ХАКСЛИЈА / 395

Ана М. НИЋИФОРОВИЋ

ДРАМСКИ СВЕТО ХАРОЛДА ПИНТЕРА: ПРИЈАТЕЉИ И ЉУБАВНИЦИ / 405

Анја В. PETROVIĆ

REIMAGINING WOMANHOOD: POSTFEMINIST PERSPECTIVES
IN ANNE TYLER'S VINEGAR GIRL (2016) AND WILLIAM
SHAKESPEARE'S THE TAMING OF THE SHREW / 415

Ивона РАДОЈЕВИЋ АЛЕКСИЋ и Милан Д. ТОДОРОВИЋ

ПРИЈАТЕЉСТВО ПОД ОКРИЉЕМ ЦИВИЛИЗОВАНЕ
ЗАЈЕДНИЦЕ – МОРАЛНА ДЕГРАДАЦИЈА ГОЛДИНГОВИХ
ДЕЧАКА С ПУСТОГ ОСТРВА / 425

Теодора С. Илић

ИНТИМНОСТ У МЕТАФИКЦИЈИ: УЛОГА ЧЕТВРТОГ ЗИДА У СТВАРАЊУ
ПРИЈАТЕЉСТВА ИЗМЕЂУ ЛИКА И ПУБЛИКЕ У СЕРИЈИ FLEABAG / 435

Владимир Ј. КАРАНОВИЋ

КОНЦЕПЦИЈЕ ПРИЈАТЕЉСТВА, ЉУБАВИ И СЛОБОДЕ У РОМАНУ
УСПОМЕНЕ ЈЕДНОГ НЕЖЕЊЕ ЕМИЛИЈЕ ПАРДО БАСАН / 445

Светлана СТЕВАНОВИЋ

ЗАТВОР И ПРИЈАТЕЉСТВО У РОМАНУ ДАНИ КУТЕ
ЕДМУНДА ПАСА СОЛДАНА / 455

Верка Г. КАРИЋ

ЗНАЧАЈ ПРИЈАТЕЉСТВА ПРИ ГРАЂЕЊУ МАСКУЛИНИТЕТА
У РОМАНУ ГРАД И ПСИ МАРИЈА ВАРГАСА ЉОСЕ / 469

Елма И. Халиловић

ПРИЈАТЕЉСТВО ИЗМЕЂУ МЛАДИХ И СТАРИХ
У РОМАНИМА ИГОРА КОЛАРОВА / 481

Марина М. ПЕТРОВИЋ ЈИЛИХ

ЈЕДАН ЧОВЕК, ЈЕДАН ПАС И ДВЕ ПРИЧЕ О ПРИЈАТЕЉСТВУ / 491

Кашарина В. МЕЛИЋ

ПРИЈАТЕЉСТВО У СЕНЦИ НАЦИЗМА:
АДРЕСАТ НЕПОЗНАТ К. К. ТЕЈЛОР / 499

Милена Р. НЕШИЋ ПАВКОВИЋ

ИЗАЗОВИ АДОЛЕСЦЕНТСКОГ ПРИЈАТЕЉСТВА У ВРЕМЕ ХИТЛЕРОВОГ
УСПОНА: ПРОНАЂЕНИ ПРИЈАТЕЉ ФРЕДА УЛМАНА / 505

Георгина В. ФРЕИ

ДИДАКТИЗАЦИЈА КЊИЖЕВНИХ ТЕКСТОВА ПОМОЋУ
АЛАТА ПОДРЖАНИХ ВИ: ИДЕЈЕ ЗА ПРИМЕНУ
У НАСТАВИ СТРАНОГ ЈЕЗИКА / 513

Оливера С. Жижовић

ЉУБАВ КОЈА РАЗАПИЊЕ: „ЈУДА ИСКАРИОТСКИ”
ЛЕОНИДА АНДРЕЈЕВА / 525

Милан Б. ГРОМОВИЋ

КОМПАРАТИВНИ ТРОУГАО: ПРИЈАТЕЉСТВО ПЕСНИКА
И БОГА У БЕЛОРУСКОЈ ПОЕЗИЈИ / 535

Бранислава Д. МАКСИМОВИЋ

ТРАКТАТ ТОРКВАТА ТАСА МАНСО ИЛИ О ПРИЈАТЕЉСТВУ
КАО ПРИМЕР ПРОМИШЉАЊА ДРУШТВЕНО-
ФИЛОЗОФСКИХ ПИТАЊА У РЕНЕСАНСИ / 545

Ane A. FERRI

RENEANSNO PRIJATELJSTVO IZMEĐU PJESNIKA LUDOVIKA
PASKVALIĆA I PROVIDURA MATEA VEMBA / 555

Марија М. ПЕЈИЋ

ПРИЈАТЕЉСТВО КЛОРИДАНА И МЕДОРА У БЕСНОМ
ОРЛАНДУ ЛУДОВИКА АРИОСТА / 569

Кашарина З. ЂИРОВИЋ

ПРИЈАТЕЉСТВО КАО (ПО)ЕТИЧКИ ИМПЕРАТИВ У
ФРАНЦУСКОМ И СРПСКОМ НАДРЕАЛИЗМУ / 581

Маша Љ. ПЕТРОВИЋ¹

Институт за српску културу Приштина – Лейосавић

ПРИЈАТЕЉСТВО КАО ОСНОВНИ ЧИНИЛАЦ ЕМОЦИОНАЛНОГ ПЕЈЗАЖА ФРАТАРСКИХ ПРИЧА ИВЕ АНДРИЋА²

Циљ рада је да се посредством аналитичко-синтетичког и афективно-нараторолошког читања Андрићевих приповедака, које припадају фратарском циклусу, а које су први пут заједно објављене као збирка 2015. године, проучи начин на који је стилизовано пријатељство у специфичној средини босанских фрањевачких манастира. Како је пријатељство од давнина препознато као један од стожерних међуљудских емотивних односа у човековом животу, настојали смо да проучавамо ову афективну релацију с нагласком на њено манифестовање од стране писца, приповедача и самих ликова. Следећи хипотезе афективних наратора да емоције писца утичу на избор теме, изградњу ликова и откривају скривене поруке, изнели смо тврдњу да је одабир теме пријатељства код Андрића условљен личним пријатељским односима писца са крешевским и фојничким братрима и наклоношћу ка истраживању начина живота овог монашког реда под притиском турских власти и Ватикана. Потом смо се усмерили ка проучавању емоција наратора и дошли до закључка да у Андрићевом фикционалном свету оне испуњавају ролу у преношењу одређених уметничких семантичких порука, организацији наративних перспектива и наглашавању одређених аспеката приче, какав је тематско-мотивски склоп у вези са пријатељством фратора међу собом и са спољашњим светом. Последњи сегмент рада фокусиран је на анализу начина представљања семантичких комплекса, који се остварују у пишем наративу опризоривањем емоција јунака. Стремил смо издвајању типова пријатељстава и дефинисању њихових особености и начина манифестације у пишем остварењима.

Кључне речи: пријатељство, наклоност, емоционални пејзаж, афективна нараторологија, функција емоција у наративу, фратарске приче, Иво Андрић

Појам пријатељства јесте устаљен појам, који је добро познат и широко прихваћен од стране великог броја људи у читавом свету и током различитих историјских епоха. Још од Аристотеловог времена и његове чувене расправе о пријатељству, записане у деветој књизи Никомахове етике, пријатељство се сматрало есенцијалним емотивним односом човека за добар и квалитетан живот (в. Aristotel 1988: 191–213). Међутим, тек у последње четири деценије примећује се значајан пораст научног интересовања за проучавање способности човека за пријатељство, као и изучавање одлика, карактеристика и особености овог основног људског стања, које је повезано са склоностима човека ка успостављању родбинских веза, остваривању романтичне, брачне и сексуалне љубави, ка такмичењу и конфликту (в. Brain 1976). Ови скорашњи научни напори су, како примећује Ролинс, адресирани ка проучавању пријатељства као дистинктивне категорије људског искуства, когнитивног и моралног развоја, личних и социјалних односа, комуникације и политичке активности (в. Rawlins 2009), те ангажују велики број стручњака не само из области психологије, већ и из политикологије, комуникологије, социологије, философије, теорије културе, теорије књижевно-

1 masapetrovic01084@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0009-3446-5467>

2 Рад је написан у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеном са Министарством науке, технолошког развоја и иновација РС број: 451-03-66/2024-03 од 26.01.2024. године.

сти и књижевне критике. Таквим мултидисциплинарним приступом наглашава се да пријатељство јесте појам који у себе сажима изразито разуђен спектар значења и који је потребно проучавати из различитих перспектива, како би се дошло до одређених сазнања и правилности у његовој манифестацији.

Један од теоријских праваца који се у науци о књижевности бави сложеним феноменом пријатељства јесте афективна наратологија. Она, на основама Аристотелових философских размишљања и достигнућа психолошких и психоаналитичких истраживања, успоставља теоријски оквир за изучавање начина на који су тематизовани пријатељски односи и њихове карактеристике у књижевним делима, афективне повезаности међу ликовима и модуса приповедања о њој, као и условљености приповедних лица, перспективе и поступака од стилизације именованих сложених емотивних односа у књижевном делу. Осим тога, настоји да укаже на чињеницу да „појединачне позитивне или негативне емоције наратора и(ли) имплицитног аутора рефлектују појединачне конфигурације наративних циљева и олакшице или потешкоће у остваривању тих циљева” (Hogan 2011: 43), односно да приповедачев и ауторов позитиван или негативан став према пријатељству, заснован на личном искуству или имагинацији, боји наративне стратегије и циљеве. У својим интерпретацијама пријатељства као основног чиниоца емоционалног пејзажа једног књижевног дела афективни наратолози постојано истичу да емоције, које постоје у његовој основи, шаљу важне етичке и хуманистичке поруке читаоцу, будући да подразумевају „интеракцију између догађаја или ситуације са једне стране, и пишчевих, приповедачевих, јунакових, па и читаочевих интереса, потреба, жеља, циљева, убеђења, са друге стране” (Hogan 2011: 42).

У афективним проучавањима српских теоретичара књижевности није примећено веће интересовање за проучавање наративизације пријатељства и сродних емоција и емотивних односа у делима српске књижевности, него је пажња углавном усмеравана у правцу проучавања љубави, среће, туге, страха, беса, меланхолије и резигнираности (в. Бјелановић 2023 и Јовановић 2021). Због тога је значајно покренути проблематизацију пријатељства као основног чиниоца емотивног пејзажа и на примерима из српске књижевности демонстрирати условљеност наративних циљева и стратегија, естетских и етичких порука емотивним системом свих чинилаца рецептивног троугла. Посебно је важно то учинити на примеру писца, који је често у критичкој јавности називан писцем декартовцем (в. Раичевић 2022: 45) и проглашаван аутором у чијем стваралаштву превагу одnose разум, мисао и рационалност. За потребе овог рада одлучили смо се да начине приповедања и стилизације пријатељства у Андрићевом литерарном делу проучавамо ексцепирајући примере и изводе из приповедака које тематизују живот и међуљудске односне фратара у босанским манастирима, објављиване у периоду од 1923. године до 1954. године, а први пут сабране у збирку 2015. године у издању издавачке куће „Лагуна”, уз сагласност Управног одбора Задужбине Иве Андрића.

Ове фратарске приче привукле су нашу интерпретативну пажњу и препоручиле се за афективно-наратолошко читање јер у претходним критичким и аналитичко-синтетичким освртима на њих готово да нема детаљније карактеризације ликова и расветљавања њиховог унутрашњег света, односа које успостављају са другим ликовима и емоција. Углавном су у прошлости интерпретирале у контексту самеравања односа историјских чињеница и фикционалности, присутних у наративу, и то посредством компаративног читања њих и пишчеве

докторске дисертације *Развој духовног живота у Босни под утицајем шурске владавине*. Почев од Славка Леовца који циклус приповедака о братима анализира из перспективе релације фактографије и фикције, наглашавајући значај хумора као уметничког поступка, којим писац обликује атмосферу босанских фрањевачких манастира (Леовац 1979), Радована Вучковића који се нарочито интересује за примену концепта дуализма и осликавање борбе добра и зла (Вучковић 2011), до Жанете Ђукић Перишић која бележи значајне биографске податке о пишевим данима проведеним у босанским манастирима током Првог светског рата и током 1926. године, те указује на чињеницу да романи *Травничка хроника* и *Проклећа авлија* своје корене имају у овим приповеткама (Ђукић Перишић 2012), није присутно продубљење тумачење емотивних хоризоната и социјалних контаката Андрићевих фратра. Изузетак јесу Славко Кољевић и млађи проучаваоци, попут Мирне Бркић и Милана Алексића, који већу пажњу посвећују неким аспектима карактеризације ликова, њихових размишљања, ставова и осећања. Стога је циљ нашег рада да скренемо пажњу на значај емоција и њиховог проучавања у контексту Андрићевог наратива о братима и проговоримо о семантичким комплексима који се емоционалним пејзажем остварују, те порукама које ова уметничка остварења транспонују читаоцима, актуелизујући тему пријатељства у једној специфичној духовној заједници и карактеристичној животној средини, каква је Босна на размеђи векова.

Андрићево пријатељство са братима – прилог разумевању емоција аутора

Истраживање емоционалног поља једног наратива или једне прозне творевине између осталог подразумева и оцртавање осећања било стварног било имплицитног аутора, а са намером да се успостави дубље разумевање процеса стварања књижевног дела и да се, барем делимично, одгонетну мотиви који су у основи пишевог бављења одређеном темом. С обзиром на то да пишеве емоције једним делом утичу на избор тематско-мотивских језгра, на стилизацију и карактеризацију ликова, на обликовање заплета и изградњу приповедних инстанци и перспектива (в. Ноган 2003: 202–203), њихово тумачење може помоћи у разумевању суптилних порука и симболичких семантичких комплекса које је писац свесно или подсвесно импостирао у своје дело. Такво тумачење омогућава да се прати транспоноване личних емоција у емоције приповедача и ликова, али и да се, у духу Сартрове идеје „емоције као трансформације света” (Sartre 1948: 52), посматра на који начин осећања аутора трансформишу уметнички свет који ствара.

Мада је Андрић припадао типу писца који настоје да аутобиографске датости и лична искуства потисну у други план приликом креирања фикционалног света својих остварења, што је понављао у различитим околностима, разговорима и изјавама, каква је следећа: „Човек не сме да говори сам о себи. Ја поготову не бих хтео да откривам своју душу тако јавно” (Pavlović 2023: 58), у интерпретацији његовог опуса могуће је трагати за обрисима личног, емотивног и искуственог хоризонта. Скривајући себе иза маске једног или више приповедача, под другим именима, у другачијим темпоралним и локусним околностима он је стремио исказивању оног што је проживљено или о чему је много слушано, читано и промишљано. Тако се може уочити да су пријатељство, заинтересованост и наклоност које је писац баштинио према фрањевцима у Босни и Херцеговини уобличени и пренети у његове приповетке тзв. фратарског циклуса.

У проучавању његовог опуса веома дуго је било изражено питање „откуда да баш тај монашки ред закупи у толикој мери и са толиком снагом Андрићеву пажњу” (Кољевић 1983: 41), питање на које одговор треба тражити у разумевању развоја пишчеве заинтересованости за фрањевачке монахе. Наиме, емоционална усмереност писца ка „малој браћи”, како се фрањевци често називају у литератури, датира од првих деценија двадесетог века, посебице од ратних година Првог светског рата, када је, након интернирања и пуштања на слободу 1915. године, боравио у фрањевачком самостану у Овчареву, где је његова мајка служила жупнику (в. Ђукић Перишић 2012: 179). То је била специфична животна фаза у којој је млади Андрић проводио своје дане у шетњама и разговорима са фрањевцем Алојзијем Перчинлићем, из којих се родило пријатељство међу двојцом људи и распламсало Андрићево интересовање за обилазак оближњих самостана, читање манастирских књига, летописа и хроника, за упознавање и дубинско разумевање свих особености овог монашког реда. То пријатељствовање са фратрима, како овај однос између писца и становника фрањевачких самостана именује Мирна Бркић (2015: 174), наставило се и по одласку из Босне, о чему сведочи и пишчева преписка са фра Аугустином Илићем из октобра 1922. године. Андрић пријатељу пише о покушајима да му помогне и испослује место у Београду, али и дирљиво изражава бојазан да ли ће успети у намери да поново посети манастире у којима је боравио 1915. године и добије креативни подстицај и неопходну грађу за наставак писања о фрањевачким фратрима: „Са своје стране ја ти завидим да си у Крешеву; Крешево и Фојница остаће за мене неостварени снови и неисцрпни мејдани, а мој фратарски роман неће никуд даље од фрагментарних скица.” (нав. према Ђукић Перишић 2012: 244) На срећу, околности су биле наклоњене писцу и он у лето 1926. године посећује фојничке и кршевске манастире са Тугомиром Алауповићем, наставља разговоре са фратрима и спроводи детаљна истраживања докумената и сведочанстава. Тада се, како то потцртава Жанета Ђукић Перишић, оснажила идеја писања о фратрима, „тим ревносим чуварима вере са развијеним осећањем народности” (Ђукић Перишић 2012: 180), које је писац вероватно заволео због блиског система вредности и погледа на живот.

Он је изузетно ценио начин њихове борбе са притисцима које су им, са једне стране, наметали Турци, а са друге стране, незадовољна католичка управа из Ватикана (в. Вучковић 2011: 240 – 241). Фрањевачка особена „дипломатија”, укљученост у народни живот, али и спремност да се без побуне и коментара истрпе тешки и изазовни периоди кореспондирани су са пишчевим светоназорима о укључености појединца у политичке структуре и народне борбе. Њихово држање било му је привлачно и са њиме се поистовећивао у својим изазовним тренуцима, какви су бивствовање у Берлину у време потписивања Тројног пакта или живот у Београду током и по окончању Другог светског рата (в. Martens 2020: 161–170). Стога и не чуди што је перманентно проналазио мотивацију и у себи препознавао жељу да пише о њима, почев од научно-популарног есеја о Фрањи Асишком, докторске дисертације у којој је значајан део посвећен положају фрањеваца за време османске власти, до бројних приповедака и романескних епизода. У својим записима, поготову фикционалним, он је преточио наклоност и интересовање за њих као људе, за њихове егзистенције, тежње ка друштвеним и духовним вредностима (в. Леовац 1979: 35), за емоције, размишљања и социјалне односе, које су остваривали.

Своја осећања према фратрима у наративу фратарских приповедака испољио је посредством различитих елемената и стилских средстава, а са намером

да пренесе кључне и многобројне литерарне, естетске и етичке поруке о љубави према свему што окружује човека, солидарности, међусобном разумевању, опстајању у тешким животним околностима и пријатељству које побеђује сва искушења и одражава апсолутну доброту и љубав за ближње (в. Кољевић 1983: 44–46). Првенствено, у описима амбијента фрањевачких самостана и атмосфере која влада међу фратрима, али и шире друштвене климе у Босни и Херцеговини, наговештавају се последице Андрићевог пријатељског односа са овим монашким редом и ишчитавања многобројне литературе о њима, будући да његов приповедач сликовито преноси њихова расположења и унутрашња стања. Премда је примера за ову тврдњу доста, један од најупечатљивијих јесте следећи наративни пасаж из приповетке „Шала у Самсарином хану“:

Taka su onda vremena bila i tolike su bijede udarale na svu Bosnu i na ovaj naš manastir, da smo za nevolju mnogu stvar na šalu okretali i šalom se branili i održavali, kad se već nije imalo ničim drugim. Davno je bilo, i gore sam zulume zapamtio poslije toga, i mnogo raznih Džema i džemica preturio preko glave, ali beli ne pamtim da sam lice u lice većeg monstruma i goreg paklenjaka gledao. (Andrić 2015: 98)

Овај фрагмент не само да илуструје пишчево темељно познавање односа и прилика међу фратрима у Босни, да одражава његову наклоност и афективни однос према њима, већ и демонстрира каквој атмосфери пријатељство јунака треба да се супротстави.

Осим у дескрипцијама, одраз и пројекција ауторових личних емоција и пријатељских релација има се препознати и у стилизацији емоционалних релација његових јунака, и то понајвише у пријатељствима које фра Петар остварује са другим световним и духовним ликовима. Самим тим што је у критици истицано да је фра Петар својеврстан Андрићев алтер его (в. Ђукић Перишић 2012: 258), у проучавању карактеристика, особености и начина манифестације његових пријатељстава са фра Николом, либанским заробљеником у Акри, фра Мијом и другим јунацима, у њиховим дијалозима и ретким интроспективним унутрашњим монолозима могу се осетити рефлексije пишчеве емоционалне дубине и осећања света, живота, међуљудских односа. Репрезентативним примером ваља се сматрати приповедање о дијалогу фра Николе и фра Петра, који на својеврстан начин може бити одјек дијалога које је писац водио са фра Аугустином и другим крешевским фратрима: „Vidim, nešto ga mnogo boli, samo - Mumin! - ne kazuje. Našalim se malo i pitam ga turski kako je i šta je. Njemu se osmjehnu brk a namršti čelo, ali ne progovara. Samo odmahnu rukom kao da pokazuje konjski kas. Još sam malo gledao da ga razgovorim, pa se digoh i ja.” (Andrić 2015: 122) Овакви суптилни редови, својом темом, тоном и наративном реализацијом указују на испољавање ауторових емоција и њихову пројекцију на наративне перспективе и начине на које приповедач организује и усмерава ток приче, о чему ће више речи бити у следећем сегменту рада.

Пријатељство наратора и јунака – утицај емоција на наративну структуру

У аналитичко-синтетичком приступу емоционалном пејзажу једног литерарног остварења доминантну улогу има изучавање емоција наратора и његовог односа према ликовима о којима приповеда. Емоције приповедача, о чему минуциозно пише Патрик Хоган, утичу на динамику приче, јер често јесу средство за приказивање унутрашњих светова ликова или њиховог односа према догађајима

(в. Hogan 2011: 2). Оне поспешују начин на који се развија радња, јер емоционални набој постаје катализатор за доношење одлука и успостављање прекретница у причи. Осећања наратора могу мењати темпо и начин излагања радње, што је углавном изражено посредством смене дугих интроспективних реченица и кратких фрагментарних фраза. Његове емоционалне реакције обликују и доживљај времена и простора и начин на који се о њима приповеда, као што поседују и знатну функцију у обликовању наративне перспективе и реализацији продубљеније карактеризације ликова. У Андрићевом фикционалном свету фратарских приповедака оне испуњавају ролу у преношењу одређених уметничких семантичких порука, организацији наративних перспектива и наглашавању одређених аспеката приче, какав је тематско-мотивски склоп у вези са пријатељством фратара међу собом и са спољашњим светом.

Међутим, за разумевање емоција Андрићевих приповедача и њиховог пријатељског односа према ликовима, потребно је сагледати и разложити наративни профил одабраних приповедака. Његове главне карактеристике јесу сложеност и слојевитост, које кореспондирају и са самом узајамном повезаношћу приповедача, те њиховим могућим уланчавањем и композиционом организованом приповедаком у три циклуса: приповетке чије је језгро фра Марко, оне у којима се наратив концентрише око фра Петра и она чији је стожерни лик фра Грга. У циклусу о фра Марку доминира свезнајући приповедач, обликован посредством приповедне инстанце 3. лица једине, који повремено напушта нулту перспективу и приклања се било перспективи јунака, било манастирског колектива. Блиска наративна организација препознаје се и у приповеци о фра Грги, са том разликом што периодично провејава 1. лице једине, које се везује за фра Серафина и фра Гргу. То се дешава у наративним деоницама у којим именовани јунаци говоре о својим емоцијама према оном другом, каква је следећа: „Ето, volimo se ja i ti otkad se znamo, pa nikad me niko nije tako psovô i rezilio kao ti, a onog sušičavog Talat-efendiju, na primjer, ti ne možeš očima da vidiš, a topiš se i previjaš kad sa njim razgovaraš” (Andrić 2015: 148), или онима у којима испољавају свој унутрашњи свет: „Ама, право да ти кажем, prijatelju, i sam sam nekad na to pomišljô. Velim, ova naša vjera i ova moja tekija takve su da zabranjuju sve što ja volim, a traže sve ono za što ja nisam. Nisam, brate, pa nisam” (Andrić 2015: 156).

Изузев овог, знаковитијих примера повезаности наративне стратегије и емоција у претходно наведена два циклуса нема, али је зато она и те како присутна у циклусу приповедака о фра Петру. Наративни профил овог циклуса је сложенији од претходних, јер постоји један надређени приповедач 3. лица једине, који приповедачку штафету препушта неименованом младићу, фра Петровом пријатељу. Он се наизменично оглашава из 1. и 3. приповедног лица, учестало пружајући прилику и самом фратру да приповеда. Оваква наративна структура омогућава да се у смени приповедних инстанци фра Петровог ахбаба и фра Петра препознају повезаности наратива и емоција, односно утицаја њиховог пријатељства на наративни ток и организацију фабуле. Њихов позитивно конотиран афективни однос утиче на промену приповедног лица, јер када долази до испољавања емоције долази и до смене приповедне перспективе. Тај пријатељски однос двојице јунака-приповедача, не само да остварује значајну наративну функцију, већ и доприноси карактеризацији јунака и опризоровању једног нарочитог типа пријатељства, које почива на заједништву у речи и старању младића за свог болесног пријатеља.

Премда дефиниција пријатељства варира, фра Петров и нараторев однос се може тако именовати, захваљујући томе што се остварују кључне потребе једног пријатељства, а то су потреба за афекцијом, поверењем и инструменталном и емотивном подршком (в. Rawlins 2009: 15–18). Време које проводе заједно испуњено је уживањем у причању и евоцирању сећања, односно слушању и препуштању лепоти приповедања. Из тих дијалога читалац сазнаје много појединости о Петровом карактеру, његовој мудрости и сналажљивости, смислу за хумор, животном оптимизму и вери у позитиван исход неповољних ситуација у којима се за живота немали број пута затекао, али и понире дубље у свет приповедачевих емоција. Оне се огледају у тону и начину на који младић говори о фра Петру и његовом причању. Такве наративне деонице одишу дивљењем, наклоношћу и истинском везаношћу за фратра, што је посебно приметно у атрибутима и контрастима којима карактерише причу и причаоца:

Iako mučen bolešću i prikovan odavno za postelju, fra Petar je još uvek mogao da priča dugo i lepo, samo kad bi našao slušače koji su mu po volji. Nikad se ne bi moglo potpuno kazati u čemu je upravo bila lepota njegovog pričanja. U svemu što je govorio bilo je nečeg nasmejanog i mudrog u isto vreme. Ali, pored toga, oko svake njegove reči lebdeo je jos naročit prizvuk, kao neki zvučni oreol, kakvog u govoru drugih ljudi nema i koji je ostajao u vazduhu i titrao i onda kad je izgovorena reč ugasla. Zbog toga je svaka njegova reč kazivala više nego što ona u običnom govoru znači. To je izgubljeno zauvek. (Andrić 2015: 100)

Како цитираном тако и другим артикулацијама приповедачевих осећања саопштава се о значају речи и уметности у повезивању људи, превазилажењу старосних, духовних и других разлика, о изградњи позитивних афективних односа и тежњама да се превазиђе људска смртност и коначност.

Сва лица фратарских пријатељстава

Како смо већ у претходном делу рада сугерисали да се у композицији фратарских прича могу издвојити три унутрашња циклуса, један, концентрисан око фра Марка, други, усмерен на фра Петра, и трећи, везан за фра Гргу, у проучавању емоционалног пејзажа ове збирке приповедака знаковито је пратити како именовани носећи јунаци остварују пријатељске односе са другим фратрима, али и са људима који нису део ове духовне заједнице. У пријатељским односима које они успостављају уочавају се различити типови афективних веза и начина испољавања емоције, чиме се потврђује теза психолога да је пријатељство појам који је тешко дефинисати, јер се манифестује у различитим облицима и посредством разноликих заједничких активности и особене комуникације, каква показује да је свакој особи стало до оне друге (в. Rawlins 2009: 15–18). „Пријатељство је увек око нечега” (Lewis 1960: 66), односно увек постоји нека околност, неки објекат или лична карактеристика око које се гради међуљудски однос узајамне наклоности и управо је „то нешто” дистинктивни фактор у именовану и категорисању типова пријатељства.

Први тип који је опазив у именованом Андрићевом приповедном опусу јесте пријатељство између људи који су одбачени из свог примарног колектива и које повезује заједничко осећање искуства маргинализације, стигматизације или изолације. Овакво пријатељство се базира на емпатији и међусобном разумевању, јер су оба појединца искусила сличан процес искључивања и губитак осећаја припадности једној заједници због чега су у могућности да у опхођењу према другоме не испољавају дискриминаторна понашања, већ она дубоко хуманистичка и алтруистичка (в. Goffman 2022: 4–5). Писац наведени тип додатно

усложњава, укрштајући га са пријатељством између људи различитих религијских идентитета и наглашавајући да та два фактора реципроцитетно утичу један на други и доприносе квалитету личног односа који се развија међу његовим јунацима. Наиме, пријатељство које се склапа између припадника различите верске оријентације, које је само по себи већ снажно услед тога што је премостило бројне догматске, културолошке, географске, историјске и психолошке разлике између група (в. Rose and Hospital 2017: 76) бива додатно оснажено чињеницом да појединци одбачени од свог примарног колектива проналазе заједнички језик у потреби за прихватањем и солидарношћу.

Један од примера за овакав однос јесте пријатељство младог крешевског викара, фра Марка, са јаничарем Осмом Мелемецијом, описано у приповеци „У мусафирхани”. Њихова одређеност различитим верским идентитетом није препрека у изградњи личног односа, јер су међусобне другости и предрасуде умањене чињеницом да су обојица удаљени од својих заједница: фра Марка су због његовог карактера и недостатка теоријског познавања хришћанске догме фратри искључили из заједничких дневних активности, а болесног Осму су остали јаничари оставили самог у мусафирхани. Исти статус и околност да морају да сарађују један са другим постају темељи емоционалне повезаности, јемство за развој личног односа и афективне везе, две круцијалне карактеристике за препознавање пријатељства у различитим околностима (в. Rawlins 2009: 15–18).

Интересантно је да приповедач инсистира на приказивању развојног лука емоција фра Марка према Осми, који почиње негативном емоцијом и љутњом, настављајући се незаинтересованошћу и окончавајући се у стању навике и наклоњености:

Prvi dan i ne pogleda Turčina. Metnuo bi kraj njega kajmak i hljeb, pa izišao. Prodoše tri dana, a Turci se ne vratiše po bolesnika, koji je povazdan jecao i sve češće iskao vode. Fra Marko naviknu da mu dodaje vodu, da ga nudi mlijekom i slatkom. Po nekoliko puta na dan ostavi posao, pa trči u musafirhanu da vidi bolesnika. Svađa se sa kuvarom, jer bira bolje komade i nosi bolesniku. (Andrić 2015: 17)

Као што је видљиво у цитираном фрагменту, пријатељство јесте наративизовано посредством активности и понашања јунака, конкретно фра Маркове бриге о болесном Осми и о спасењу његове душе, бриге која није искључиво резултат Маркове јуродивости (Ђукић Перишић 2012: 250), него је и мотивисана потребом сваког појединца да оствари пријатељски однос са особом са којом дели поједине особине или ситуацију у којој се нашао (в. Rawlins 2009: 15–18). Стога прича о њиховом личног односу, што смо већ и нагласили, није нужно и искључиво прича о пријатељству католика и муслимана, које би требало да превазиђе верске разлике, већ и универзални наратив или, да се послужимо термином Портера Абота, велика прича (2009: 289) о пријатељству двојице другачијих у односу на заједницу из које су алијенирани. Приповедањем такве велике приче Андрић показује на који начин емоције утичу на наративни ток и усмеравају наративни фокус ка унутра, ка међуљудским односима јунака, али и шаље драгоцену уметничку и хуманистичку поруку да Босна и Херцеговина није искључиво „zemlja oskudna i uboga, tijesna i mrka” (Andrić 2015: 120), није само хронотоп мрака, конфликта и несугласица већ и простор алтруизма и могућности да супротстављене стране, упркос тежини околности у којима се налазе, остваре лични афективни однос.

Те тешке заједнички доживљене и проживљене околности јесу „оно нешто око чега се концентрише” наредни тип пријатељства, присутан у фратарским

причама, пријатељство-лојалност остварено у неком специфичном хронотопу, какав су болница, кафана, црква или затвор (в. Rawlins 2017: 9). Посебно се издвајају она склопљена у болничком и затворском простору, где се појединци налазе у стању, Јасперсом дефинисане, граничне ситуације, и приморани су да се суоче са крајњим питањима о смислу живота, људског постојања (в. Jaspers 1925: 229), али и са чињеницом да све што учине или не учине може компромитовати њихов живот и слободу. Одлучити се за социјалне и афективне односе у таквим околностима према психолозима јесте одраз потребе за емпатијом и разумевањем, те врста самопомоћи у развијању осећања сигурности и припадности (в. Irwin 1970: 36–61), док социолози сматрају да је реч о стратегији преживљавања у изразито специфичном, изолованом и рестриктивном окружењу (в. Sykes 2007). У затворским системима пријатељства могу деловати као вид отпора против институционалне контроле, али и као прилика да се у разговору и заједнички проведеном времену умањи осећање анксиозности, забринутости или несигурности. Такође, социолошки посматрано, пријатељства у затвору јесу пример секундарне социјализације, будући да се затвореници кроз развијање личних односа адаптирају на вредности и норме затворског живота (в. Clemmer 1958: 83–110).

Овај тип личног афективног односа транспонован је у Андрићев наратив о фратрима у приповеткама „У зиндану” и „Труп”, у којима су пријатељске емоције опризорене посредством приче о личном односу интернираних људи различитих верских опредељења, фра Марка и зеничког проте, односно различитих националних идентитета, фра Петра и неименованог Либанца. Као и у претходно опшртаном облику пријатељства, специфичност успостављања међуљудског односа обременује се разликама у верским и националним идентитетима, са намером да се на конкретним примерима предочи да људи завређују или одбијају међусобну блискост, афекцију и поштовање на основу индивидуалних квалитета које испољавају у комуникацији или одређеним понашањем, а не припадношћу неком националном, верском или етничком идентитету (в. Rawlins 2017: 9). Афективна повезаност фра Марка и зеничког проте, као и фра Петра и Либанца јесте резултат „њиховог јединства у људској патњи и трпљењу” (Ђукић Перишић 2012: 251), због чега је стилизована као заједништво у невољи, спремност да се својим саветом и дељењем личног искуства помогне другом, да се саслуша и разуме онај други, како би се олакшале тешке затворске околности и релаксирао интензиван ток мисли усмерен на могућу смрт и вечну заточеност.

У пријатељском односу фратра и проте посебице је упечатљиво што приповедач истиче да су имали предисторију, наткриљену несугласицама и међусобним сукобима пред властима, коју су у измењеним животним условима, какав је сусрет у затвору, успели да превазиђу и допустили да заједнички смех и међусобно разумевање избришу све разлике које су их делиле. То је опазиво у финалу приповетке, где се у Андрићевом маниру, језгровито, без много речи којима би се описала природа релација фратар – прота и без понирања у дубине њихових емотивних хоризоната, поентира идејом пријатељства у смеху којим се супротстављају владалачком поретку, затворским приликама и верским разликама: „Naslonjeni na pregradu od čatme, jedan prema drugom, grohotom su se smijali pop i fratar i, zaboravljajući načas mračan i mokat zindan, nisu ni opazali kako se vlaga po kaldrmi pretvara u poledicu.” (Andrić 2015: 33)

И за пријатељство фра Петра и Либанца у заробљеништву у Акри карактеристично је превазилажење разлика, које се у њиховом случају остварује у

разговорима и поверењу да се другоме каже оно што би се иначе у затворским околностима прећутало, што би се скрilo. Индикативно је да се другости потискују јер се двојица јунака препознају по уметности казивања, а однос, који није исувише детаљно дескрибован, темељи се на општељудској потреби за дељењем брига, за исказивањем свог унутрашњег света, тока мисли, вербализовањем емоција и достизањем осећаја олакшања и смирења. У том светлу упечатљива је фра Петрова дескрипција њиховог односа, у којој јунак напомиње да је само Либанцу могао да исприча необичну, потресну и узнемирујућу причу о Челеби Хафизу: „Umio je lijepo da govori, ali je znao mnogo više nego što je govorio. Sa njim sam jednim razgovarao o trupu koji sam tih dana vidio sa kule i o priči koju sam slušao. Nekome čovjek mora da kaže.” (Andrić 2015: 114) Мада се на основу овог фрагмента да закључити да дубина афекта међу пријатељима поседује квалитет и потенцијал за целоживотну посвећеност, она остаје на нивоу ситуационалне позитивне доступности (в. Rawlins 2017: 10), јер је Либанац побегао из заточеништва. Оваква краткорочна пријатељства карактеристична су за Андрићев приповедни свет, поглавито за фратарски циклус приповедака, у којем је важније послати поруке о квалитету односа и могућности превазилажења разлика и туробних околности живота у Босни и Херцеговини на размеђи векова, о „хуманизованом додиру са другим човеком и сазнању да верске границе нису и границе људске осећајности” (Вучковић 2011: 210). Такву поруку управо и шаљу фра Петрово сећање на либанског пријатеља и потреба да у старости евоцира успомене на дане проведене са њим у Акри, поруку којом се потврђује да се, без обзира на проток времена и дужину трајања односа, памте оне афекције у којима се дошло до спознаје да је пријатељ неко са ким може да се разговара, од којег се добија помоћ у невољи и са којим се ужива и забавља у заједничким активностима и комуникацији (в. Rawlins 1992: 7–23).

Међусобни разговори, савети и „животворни смијех који се супротставља злу и насиљу и којег ништа не може зауставити. Смијех живота који побеђује зло и неправду” (Бркић 2015: 182) стојери су типа пријатељства које се успоставља унутар „мале браће”. За разлику од претходно представљених типова световних пријатељстава, овај карактерише чињеница да пријатеље спајају заједничке духовне вредности, верска уверења и религијске праксе. У таквим заједницама оно је извор подршке у временима искушења и тешкоћа, када чланови заједнице узajамно пружају охрабрење и снагу (в. Leclercq 1974: 45–64). Пријатељи унутар братије деле осећај одговорности једни према другима, напомињући једни друге на важност заједништва, солидарности, дисциплине и очувања структуре заједнице, како у духовним, тако и у свакодневним животним изазовима. У пишевом опусу оно је дато као неуобичајеност, као изузетак и противтежа доминантној зависти и љубомори, трвењима, притворству и борби за бољи положај у самој стању, који у његовом приповедном свету владају међу босанским фратрима. Стога пријатељство развијено међу фратрима, како то потенцира приповедач прича „Чаша” и „Проба”, почива на истинској емотивној валидацији, на аутентичном афективном признању (в. Rawlins 2017: 9) које се издигло изнад свих негативних појава, карактеришућих за овај монашки ред.

Да истински пријатељи унутар духовне заједнице помажу једни другима да превазиђу искушења која проживљавају, пружају сигурно уточиште и помоћ у проналажењу смисла живота и остваривања духовног благостања, потврда је пријатељство искусног и мудрог фра Николе и младог фра Петра, опхрвеног сумњама у своју предодређеност за духовни позив и решеног да напусти простор Босне и Херцеговине. Њихова афективна повезаност започета је очинским Нико-

линим саветом, којим подсећа фра Петра на „посебну мисију фрањеваца у Босни, на њихов судбински задатак да остану на земљи и чувају и очувају веру и народ у тамном босанском вилајету” (Ђукић Перишић 2012: 256–257), сажет у речима:

I da budeš bogat i silan i strašan, prvi među prvima, da ti niko ne smije riječ kazati, ti bi mu to u očima pročitao. Pa opet isto. Nego, sjedi gdje si, na svom mjestu i u svom svetom Redu. Pa ako baš mora da se griješi, griješi ovdje! Poslušaj mene, nećeš se prevariti ni pokajati. Vrijedi se prelomiti i pregoriti. Zar je mala stvar biti božji vojnik? (Andrić 2015: 120)

Овај савет је за фра Петра залог блискости, због њега је фра Никола завредео његову афекцију и поштовање, подстичући га да у каснијим годинама испољи бригу за болесног пријатеља. С обзиром на то да у фратарским приповеткама Андрић није исувише дубоко понирио у психологизацију ликова, у њихово унутра, емоција пријатељства између Петра и Николе није даље развијана, није оснажена њиховим размишљањима или интроспективним пасајима, него је окончана фра Николеним даривањем Петра омиљеном чашом на самрти. Овај гест открива да „срж пријатељства које се остварује у приповеци ’Чаша’ јесте да се симболичним предметом пренесе традиција и свијест о томе тко си, те како остати и опстати у Босни и кад се то чини немогуће” (Бркић 2015: 182).

Опстанак у Босни и издржавање притисака од Ватикана и Стамбола могући су и за сарајевског жупника фра Гргу због дугогодишњег пријатељства са фра Серафином. Њихов однос је један од ретких примера дуготрајних повезаности афекцијом и лојалношћу (в. Rawlins 2017: 9) у пишчевом фратарском циклусу. Осим тога, егземпларан је зато што осликава како пријатељи могу да се разликују у својим личним карактеристикама, цртама личности, карактерним атрибутима и друштвеним статусима, што наглашава и сам приповедач: „То је било пријateljstvo naročite vrste, kakvo može da bude samo između dvojice ljudi tako različitih po temperamentu, po svima osobinama karaktera i težnjama u životu; ono je bilo puno sukoba i trzavica, a ipak se nije kvarilo ni smanjivalo, nego je raslo i jačalo sa svakom godinom.” (Andrić 2015: 146) Иако немају сродне личне карактеристике, разликују се по темпераменту и ставовима, њихова емоционална блискост условљена је управо том разликом, која постаје кључни елемент за продубљивање разумевања једно другог и гарант дуготрајности односа.

Овакво пријатељство између људи различитих карактера често се ослања на њихову способност да међусобно коригују особине и навике. Обично један од пријатеља, који је морално одлучнији и дисциплинованији, преузима улогу водича у етичким дилемама, суптилно, без осуде или наметања, указујући пријатељу на вредности исправног или пожељног понашања (в. Vandieken 2023: 1073–1090). То је случај и у пријатељству фра Грге и фра Серафина, будући да фра Грга саветује пријатеља како треба да се понаша пред властима, како да прикрива оно што заиста мисли и да води рачуна о свом понашању и хедонизму. Приповедач напомиње да у њиховом афективном односу Грга преузима улогу моралног регулатора или васпитача, изједначавајући га са фигурама Серафиновог учитеља, старијег брата или оца, дакле са фигурама које су, према Лакану, нека врста чувара закона, поретка и морала (в. Lacan 1994). Илустративан је наративни фрагмент у којем се осликава како због фра Гргине улоге регулатора њихов однос не подразумева искључиво позитивне афекте, попут разумевања или жеље да се пријатељ пред другима оправдава, него и читаву палету оних негативних, кави су бес, забринутост и љутња:

Iako mlađi po godinama, fra Grgo je u ovom prijateljstvu igrao od samog početka ulogu starijeg brata ili učitelja. U mlađim godinama nastojao je da dotera i popravi prijatelja, a

kad se to pokazalo kao potpuno nemogućno, on ga je korio i grdio često, dugo i oštro, a u isto vreme ga je kod sabraće i kod starešina branio i upotrebljavao svu svoju veštinu i umešnost da, osuđujući greh, zaštititi grešnika i smanji mu kaznu na najmanju mogućnu meru. U razgovoru sa fra Serafinom on je bio redovno grub, nekako očinski ozbiljan i zabrinut, i pred ljudima ga nikad nije zvao Bégom, kao svi ostali fratri, nego za notu zvaničnije: Serafinom. (Andrić 2015: 146)

Мада је фра Грга морални регулатор-пријатељ, у извесном смислу то је и Серафин. Он је, што нарочито потцртава Мирна Бркић, коректив који казује истину у лице (2015: 176), „који и уме и сме да буде оно што јесте и да се и пред људима показује онакав какав је у себи” (Andrić 2015: 147). У њему фра Грга препознаје свој потиснути „fraserafinovski damar” сумње у званичне авторитете и отпора према општепринатим и одавно utvrđenim oblicima друштvenog života” (Andrić 2015: 146–147). Јунаково признање својих прикривених црта личности и вредности којима се диве, али се не усуђује да их и сам примењује у свакодневном општењу са људима, открива да Грга и Серафин нису тако заклето антиподи, већ да поседују сличне индивидуалне карактеристике, због којих се међусобно привлаче и на којима темеље свој несвакидашњи пријатељски однос. Отуда је целисходно констатовати да је овај тип пријатељства најпродубљенији афективни однос, који писац стилизује, будући да се артикулишу његова дуготрајност, морална компонента и да се остварује између људи чије су разлике у карактеру и понашању привидне и намењене спољашњем свету, а суштински непостојеће.

ЛИТЕРАТУРА

- Бјелановић 2023: Ненад Бјелановић, *Наративни сенџименији*, Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Бркић 2015: Марија Бркић, Умијеће преживљавања – разматрања о фрајтарским причама И. Андрића, *Филолошке студије* 13/2, 173–183.
- Вучковић 2011: Радован Вучковић, *Велика синџеза о Иви Андрићу*, Београд: Алтера; Ниш: Филозофски факултет.
- Ђукић Перишић 2012: Жанета Ђукић Перишић, *Писац и прича – стваралачка биографија Иве Андрића*, Нови Сад: Академска књига.
- Јовановић 2021: Небојша Јовановић, *Поетика емоционалног одговора у књижевности* (докторска дисертација), Ниш: Универзитет у Нишу.
- Кољевић 1983: Светозар Кољевић, *Приповетке Иве Андрића*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Леовац 1979: Слободан Леовац, *Приповедач Иво Андрић*, Нови Сад: Матица српска.
- Раичевић 2022: Горан Раичевић, *Добра лепоша – Андрићев свети*, Нови Сад: Академска књига.
- Abot 2009: P. Abot, *Uvod u teoriju proze*, Beograd: Službeni glasnik.
- Andrić 2017: I. Andrić, *Fratske priče*, Beograd: Laguna.
- Aristotel 1988: Aristotel, *Nikomahova etika*, Zagreb: Globus, Liber.
- Brain 1976: R. Brain, *Friends and Lovers*, New York: Basic Books.
- Clemmer 1958: D. Clemmer, *The Prison Community*, New York: Rinehart.
- Goffman 2022: E. Goffman, *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*, Dublin: Penguin Random House UK.
- Hogan 2003: P. Hogan, *The Mind and Its Stories: Narrative Universals and Human Emotion*, Cambridge: Cambridge University Press.

- Hogan 2011: P. Hogan, *Affective Narratology: The Emotional Structure of Stories*, Lincoln: University of Nebraska Press.
- Irwin 1970: J. Irwin, *The Felon*, Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Jaspers 1925: K. Jaspers, *Psychologie der Weltanschauungen*, Berlin, Heidelberg.
- Lacan 1994: J. Lacan, *Le séminaire. Livre 4, La relation d'objet: 1956–1957*, Paris: Éditions du Seuil.
- Leclercq 1974: J. Leclercq, *The Love of Learning and the Desire for God: A Study of Monastic Culture*, New York: Fordham University Press.
- Lewis 1960: C. S. Lewis, *The Four Loves*, New York: Harcourt Brace.
- Martens 2020: M. Martens, *U požaru svetova: Ivo Andrić – jedan evropski život*, Beograd: Laguna.
- Pavlović 2023: L. Pavlović, Sećanja na Ivo Andrića, y: *Ko je bio Ivo Andrić (sećanja savremenika)*, ur. Ž. Đukić Perišić, Novi Sad: Akademska knjiga, 39–62.
- Rawlins 1992: W. Rawlins, *Friendship Matters: Communication Dialectics, and the Life Course*, New York: Aldine de Gruyter.
- Rawlins 2009: W. Rawlins, *The Compass of Friendship: Narratives, Identities, and Dialogues*, Thousand Oaks: Sage.
- Rawlins 2017: W. Rawlins, Foreword, y: *The Psychology of Friendship*, eds. M. Hojjat i A. Moyer, Oxford: Oxford University Press, 9–15.
- Rose and Hospital 2017: S. Rose i M. Hospital, Friendship Across Race, Ethnicity, and Sexual Orientation, y: *The Psychology of Friendship*, eds. M. Hojjat i A. Moyer, Oxford: Oxford University Press, 75–92.
- Sartre 1948: J.-P. Sartre, *The Emotions: Outline of a Theory*, New York: Philosophical Library.
- Sykes 2007: G. Sykes, *The Society of Captives*, Princeton: Princeton University Press.
- Vandieken 2023: J. Vandieken, Moral Friends? The Idea of the Moral Relationship, *European Journal of Philosophy*, 31/4, 1073–1090.

FRIENDSHIP AS A BASIC FACTOR OF THE EMOTIONAL LANDSCAPE OF FRIAR STORIES BY IVO ANDRIĆ

Summary

The aim of the paper is to study the way in which friendship is stylized in the specific environment of Bosnian Franciscan monasteries through an analytical-synthetic and affective-narratological reading of Andrić's short stories, which belong to the friar cycle, and which were first published together as a collection in 2015. Since friendship has long been recognized as one of the pivotal interpersonal emotional relationships in human life, we tried to study this affective relationship with the emphasis on its manifestation by the writer, storyteller and the characters themselves. Following the hypotheses of affective narratologists that the writer's emotions influence the choice of the theme, the construction of characters and reveal hidden messages, we put forward the claim that the choice of the theme of friendship by Andrić is conditioned by the writer's personal friendly relations with the Kreševo and Fojnica friars and his inclination to research the way of life of this monastic order under pressure Turkish authorities and the Vatican. We then focused on the study of the narrator's emotions and came to the conclusion that in Andrić's fictional world they fulfill a role in conveying certain artistic semantic messages, organizing narrative perspectives and emphasizing certain aspects of the story, discovering the thematic-motive structure in connection with the friendship of the friars among themselves and with the outside world. The last segment of the paper is focused on the analysis of the way of presentation and semantic complexes, which are realized in the writer's narrative by the dramatization of the hero's emotions. We strove to single out the types of friendships and define their peculiarities and ways of manifestation in the writer's works.

Keywords: friendship, affection, emotional landscape, affective narratology, function of emotions in narrative, friar stories, Ivo Andrić

Maša Lj. Petrović

Филолошко-уметнички факултет Крагујевац
СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са XIX међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
(25-26. октобар 2024)

Књига II

ПРИЈАТЕЉСТВО

Одговорни уредници

Проф. др Драган Бошковић

Проф. др Часлав Николић

Секретар уредништва

Др Ђорђе Ђурђевић

Лектура и коректура – српски језик

Др Ђорђе Ђурђевић

Лектура и коректура – енглески језик

Проф. др Даница Јеротијевић Тишма

Издавач

Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу

За издавача

Проф. др Никола Бубања

декан Филолошко-уметничког факултета

Технички уредник

Стефан Секулић

Штампа

Филолошко-уметнички факултет

Крагујевац

ИСБН

978-86-6218-001-8 (низ)

978-86-80596-96-9

Тираж

80

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

821.163.41.09(082)
821.09(082)

**МЕЂУНАРОДНИ научни скуп Српски језик, књижевност, уметност
(19 ; 2024 ; Крагујевац)**

Српски језик, књижевност, уметност : зборник радова са XIX међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (25-26. октобар 2024). Књ. 2, Пријатељство / [уредници Драган Бошковић, Часлав Николић]. - Крагујевац : Филолошко-уметнички факултет Универзитета, 2025 (Крагујевац : Филолошко-уметнички факултет). - 587 стр. : илустр. ; 24 cm
Тираж 80. - Стр. 5-9: О трокњижју са XIX међународног научног скупа „Српски језик, књижевност, уметност” / уредништво. - Стр. 11: О књижевнокултуролошкој књизи са XIX међународног научног скупа „Српски језик, књижевност, уметност” / уредници. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад. - Резимеи на више језика.

ISBN 978-86-6218-001-8 (низ)
ISBN 978-86-80596-96-9

- а) Српска књижевност -- Мотиви -- Пријатељство -- Зборници
- б) Светска књижевност -- Мотиви -- Пријатељство -- Зборници

COBISS.SR-ID 178011657